

Макроекономічні ефекти державного боргу як об'єкт статистичного вивчення

О.В. Царук,

аспірант економічного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Спроможність у повному обсязі обслуговувати та своєчасно погашати державний борг є одним з основних індикаторів фінансової стабільності країни, що закріплює за державою імідж надійного позичальника та відкриває перед нею можливості отримання нових позик на більш вигідних умовах.

Формування державного боргу України відбувалося в декілька етапів, причому перші характеризувалися його хаотичним збільшенням та неефективним управлінням, що, звичайно, мало ряд негативних наслідків, таких як дефолт 1998р., подальша реструктуризація, недосконала структура та пікове навантаження з обслуговування державного боргу в 2000-2005 рр.

Державний борг суттєво впливає на економіку в цілому, зокрема на параметри монетарної та фіскальної політики та на економічну кон'юнктуру. Ефективне управління державним боргом передбачає не тільки знання його ефектів, але й можливість їх кількісної та якісної оцінки. Саме в цьому і полягає завдання статистики як науки, а низький рівень дослідженості статистичної методології вивчення впливу державного боргу на економіку пояснює актуальність цієї проблеми.

Серед вітчизняних учених, які зробили внесок у вивчення проблеми державного боргу слід виділити А. Гальчинського, А. Єрїну та ін. [1, 4, 5, 6]. Їхні дослідження полягали у вивченні ефекту "витіснення", ефекту "чистого експорту" та платоспроможності економіки України на основі методів порівняльного і кореляційно-регресійного аналізу; проте слід відзначити, що аналіз саме макроекономічних ефектів не носив комплексного характеру та не мав глибокого теоретичного обґрунтування.

Російські вчені Є. Ясин, Є. Гавриленков, А. Саркісянц, А.

Іларіонов [2, 3, 7] вивчали питання оцінки критичного рівня державного боргу в аспекті економічної безпеки країни. Методологічною основою побудови показників боргового навантаження в роботах дослідників був індексний метод статистики та система відносних величин.

Проблема вдосконалення існуючої системи інформаційного забезпечення статистичного аналізу та оцінки державного боргу відповідно до міжнародних стандартів статистики була висвітлена в наших попередніх дослідженнях [5].

Значний внесок у вивчення проблеми державного боргу та його макроекономічних ефектів зробили іноземні дослідники Г. Менків (Gregory Mankiw), Д. Елмендорф (Douglas Elmendorf), Р. Барро (Robert Barro) [8,9]. Основним досягненням у дослідженнях було виділення двох теорій державного боргу та аналіз ефектів державного боргу в розрізі кожної з них.

Вивчення літератури з питання впливу державного боргу на економіку показує, що поряд із ґрунтовними роботами щодо дослідження теоретичних основ залишається слабо вивченим питання статистичного аналізу та оцінки макроекономічних ефектів державного боргу. Саме статистика як наука покликана досліджувати кількісну сторону соціально-економічні явищ, а в нашому випадку – дати оцінку впливу, який чинить державний борг на економіку. Тобто вивчення макроекономічних ефектів державного боргу передбачає їх статистичний аналіз та оцінку.

Метою статті є дослідження макроекономічних ефектів державного боргу, проведення їх групування в розрізі основних теорій державного боргу та впливу на економіку в різних періодах, обґрунтування ефектів державного боргу як об'єкта статистичного вивчення. У свою чергу це потребує вирішення таких **завдань**:

- вивчення відмінностей між основними теоріями державного боргу;

- визначення сутності макроекономічних ефектів державного боргу як об'єкта аналізу та оцінки: проведення групування макроекономічних ефектів державного боргу відповідно до їх прояву в коротко- та довгострокових періодах;

- визначення методологічних основ статистичного вивчення ефектів державного боргу.

В економічній теорії є ряд концепцій щодо тлумачення впливу державного боргу на економіку. У сучасній економічній літературі виділяють дві основні теорії державного боргу [8, 9]. Першою є традиційна (або класична) теорія державного боргу, що базується на принципах та підходах неокласичної школи економічної теорії. Назву "традиційна" вона здобула завдяки тому, що її підтримує більшість визнаних у світі економістів-теоретиків та фахівців-практиків, відповідальних за розробку та реалізацію боргової політики своїх країн.

Сутність традиційної теорії полягає в тому, що збільшення державного боргу стимулює сукупний попит та економічне зростання в короткостроковому періоді, але в довгостроковому періоді спричинює зниження частки капіталу в національному багатстві та зменшення національного доходу.

Аналіз ефектів державного боргу був би неповним без урахування та вивчення "теорії нейтральності державного боргу", яку також називають "Еквівалентність Рікардо" [8]. Її сутність полягає в тому, що вибір фінансування державних витрат за допомогою запозичень чи податків не є релевантним. Ця теорія має велике теоретичне значення та потребує подальшого вивчення. Проте при визначенні оптимальних значень державного боргу та граничних показників боргового навантаження слід керуватися принципами класичної теорії державного боргу.

Класична теорія державного боргу базується на ряді гіпотез:

- на обсяг урядових витрат боргова політика не впливає, релевантними є лише зменшення (збільшення) податків чи збільшення (зменшення) обсягу державного боргу для покриття дефіциту бюджету;
- тимчасове зменшення податків у поточному періоді передбачає збільшення податків у майбутньому, оскільки державний борг постійно зростати не може;
- теперішня вартість підвищення податків дорівнює вартості поточного приросту державного боргу.

Перед тим, як перейти до дослідження макроекономічних ефектів державного боргу, їм слід дати визначення як об'єкту статистичного вивчення. Під макроекономічним ефектом державного боргу ми пропонуємо розуміти зміну параметрів макроекономічної кон'юнктури, фіскальної та монетарної політики держави, національного багатства, економічного розвитку, політичної стабільності країни та її економічної незалежності в результаті впливу державного боргу на економіку.

Наше дослідження почнемо з аналізу короткострокових ефектів, що впливають на дефіцит бюджету, а потім перейдемо до довгострокових, серед яких одним із найбільш важливих є зменшення національного багатства.

У короткостроковому періоді збільшення державного боргу приводить до збільшення сукупного попиту та виробництва (національного доходу, ВВП). Наприклад, якщо уряд створює бюджетний дефіцит, залишаючи рівень витрат незмінним та зменшуючи податкове навантаження, то це в свою чергу приведе до зростання сукупного наявного доходу та достатку домогосподарств. Згідно з припущеннями, на яких базується традиційна теорія державного боргу, збільшення доходів та рівня достатку домогосподарств спричинює стимулювання їх витрат на придбання товарів та послуг, а отже, і веде до збільшення сукупного попиту.

У короткостроковому періоді економіка знаходиться в "кейнсіанському" відрізку кривої сукупної пропозиції, тому збільшення сукупного попиту приводить до збільшення національного доходу. Причиною цьому є нееластичність цін, заробітної плати, чи їх тимчасова негнучкість, тому зрушення у сукупному попиті спричинюють збільшення споживання факторів виробництва. Власне, на таких принципах і припущеннях базується кейнсіанська модель виходу економіки зі стану рецесії. Отже, короткостроковим ефектом державного боргу є збільшення сукупного попиту та національного доходу.

Проте згідно з традиційною теорією, в довгостроковому періоді сукупна пропозиція є нееластичною, тобто знаходиться в "класичному" відрізку кривої сукупної пропозиції, тому ефекти,

пов'язані зі зміною попиту в короткостроковому періоді, є незначними в довгостроковому періоді. У цьому періоді державний борг спричиняє зменшення рівня заощаджень в економіці, що в свою чергу має ряд наслідків. Для пояснення нашого припущення проаналізуємо структуру ВВП:

$$Y = C + S + T, \quad (1)$$

$$Y = C + I + G + NX, \quad (2)$$

де Y -ВВП,

C - приватне споживання,

S - приватні заощадження,

T - податки, за виключенням урядових трансфертів,

I - інвестиції,

G - урядові витрати,

NX - чистий експорт. Після проведення ряду перетворень із формулами (1) і (2), отримуємо рівність:

$$S + (T - G) = I + NX, \quad (3)$$

яка показує, що обсяг приватних і державних заощаджень відповідає сумі інвестицій та чистого експорту. Система національних рахунків (СНР) є методологічною основою підрахунку більшості основних макроекономічних показників, в тому числі й тих, що є об'єктами нашого аналізу.

Сальдо рахунку поточних операцій (Рахунок зовнішніх операцій з товарами та послугами (СНР)) має відповідати сальдо рахунку капіталу (Рахунок операцій з капіталом (Рахунок "іншого світу" у СНР)) в стані рівноваги зовнішньої торгівлі та потоків капіталу. Перший відповідає чистому експорту та чистим інвестиційним доходам резидентів, якими в нашому аналізі можна знехтувати через їх малу величину порівняно з NX . Сальдо рахунку капіталу дорівнює чистим іноземним інвестиціям (кредитам) (NFI), які відповідають інвестиціям резидентів за кордон за вирахуванням інвестицій нерезидентів в економіку. Звідси ми отримуємо четверту рівність.

$$NX = NFI, \quad (4)$$

тобто міжнародні потоки вартості товарів та послуг (NX) повинні дорівнювати міжнародним потокам капіталу (NFI). З рівностей (3) і (4) випливає рівність (5):

$$S + (T - G) = I + NFI. \quad (5)$$

Права частина рівності (5) показує національні заощадження як суму приватних та державних заощаджень, а ліва частина - ілюструє напрямки використання цих заощаджень на інвестиції в країну та за кордон.

У випадку, якщо уряд зменшить податкове навантаження, залишаючи рівень витрат без змін, утвориться дефіцит державного бюджету, це, відповідно до (5), призведе до зменшення заощаджень та інвестицій. Останнє є по суті зменшенням темпів приросту капіталу в країні, що, звичайно, спричинить зменшення рівня виробництва.

З меншим обсягом капіталу рівень граничного продукту капіталу буде вищим, а отже, вищим буде і рівень відсоткових ставок у країні. В свою чергу, продуктивність праці буде нижчою, що призведе до зменшення рівня реальної заробітної плати.

Зменшення обсягу чистих іноземних інвестицій протягом декількох періодів означатиме, що резиденти будуть володіти меншим обсягом капіталу за кордоном чи нерезиденти володітимуть більшою часткою капіталу в країні. Мало того, зменшення чистих іноземних інвестицій, згідно з (4), має відповідати зменшенню чистого експорту.

Отже, підсумувавши виділені вище наслідки державного боргу в довгостроковому періоді, можна виділити такі **ланцюгові процеси впливу державного боргу на економіку**, тобто його макроекономічні ефекти в довгостроковому періоді: 1. Заощадження ↓, → інвестиції ↓, → обсяг основного капіталу ↓, → національний дохід ↓, рівень відсоткових ставок ↑, реальна заробітна плата ↓; 2. Заощадження ↓, → інвестиції ↓, → чистий експорт ↓ (тут позначення ↓, ↑, → відповідають зменшенню, збільшенню показника та впливу цих змін на наступний показник).

Збільшення сукупного попиту в короткостроковому періоді поряд зі зменшення заощаджень та обсягу основного капіталу в довгостроковому періоді є найбільш важливими макроекономічними ефектами державного боргу, проте слід пам'ятати, що боргова політика має ряд інших ефектів на економіку. Виділимо також такі

макроекономічні ефекти державного боргу, як:

- **ефект монетарної політики:** державний борг може спричинити підвищення рівня відсоткових ставок, внаслідок чого державні органи, відповідальні за грошово-кредитну політику, будуть змушені проводити експансіоністську монетарну політику з метою зменшення рівня відсоткових ставок. Крайнім випадком може стати фінансування дефіциту бюджету за рахунок грошової емісії;
- **ефект втрати податкових надходжень:** обслуговування державного боргу потребує використання частини податкових надходжень або збільшення державного боргу на суму його обслуговування;
- **ефект фіскальної політики:** можливість використання запозичень впливає на зменшення дисципліни бюджетного процесу, оскільки фінансування додаткових видатків за рахунок державного боргу не потребує збільшення податків, а отже, не створює додаткового навантаження на приватний сектор, з однієї сторони, та підвищує прихильність виборців завдяки збільшенню бюджетного фінансування певних видів видатків, з іншої сторони;
- **ефект економічної залежності країни:** як відмічають деякі економісти, інвесторів турбують великі обсяги державного боргу ще з часів, коли король Англії Едвард III оголосив дефолт за своїми зобов'язаннями перед італійськими банкірами в 1335р. [9]. У випадку, коли значна частина боргових зобов'язань перебуває в руках нерезидентів, незначна зміна ринкової кон'юнктури на рівні як країни, так і світової економіки, може спричинити значні коливання валютного курсу та динаміки потоків капіталу;
- **ефект політичної залежності країни:** в умовах великого обсягу державного боргу, кризи ліквідності внутрішнього фінансового ринку та малого рівня заощаджень єдиним виходом щодо уникнення дефолту при збереженні належного рівня урядових видатків є залучення зовнішнього фінансування. Проте в таких умовах кредитори можуть висувати ряд додаткових умов та заходів щодо зміни економічного курсу та міжнародного політичного

позиціонування країни.

Деякі дослідники виділяють інші макроекономічні ефекти державного боргу [4, с. 23-24], але, проаналізувавши їх, можна зробити висновок, що вони є по суті атрибутами виділених нами ефектів і проявляють себе лише у певних умовах. У нашому переліку ми виділили лише ті ефекти, дія яких є безумовною, оскільки вони комплексно характеризують вплив державного боргу на соціально-економічні процеси країни.

Наші дослідження показують, що державний борг чинить значний вплив не тільки на економіку країни, зміну ринкової кон'юнктури, фіскальну та монетарну політику держави, але й на її політичну та економічну незалежність. Тому макроекономічні ефекти державного боргу є якісними оцінками результатів прояву економічних процесів та явищ, спричинених державним боргом, через що їх можна розглядати як об'єкти статистичного аналізу та оцінки.

У свою чергу статистичне вивчення державного боргу та його макроекономічних ефектів передбачає використання певних методів та моделей. Проте дослідження певного соціально-економічного явища може потребувати адаптації існуючої методології та наявності якісного інформаційного забезпечення.

Проблема інформаційного забезпечення статистичного аналізу та оцінки державного боргу України вже піднімалася вітчизняними вченими [5]. Дослідження показали його недоліки і нинішній стан несформованості елементів, також було запропоновано напрямки його вдосконалення.

Спроби адаптації методів статистики з метою вивчення державного боргу та його макроекономічних ефектів частково були здійснені рядом вітчизняних та іноземних науковців [6, 8, 9]. Приміром, за допомогою методу головних компонент вітчизняними дослідниками визначена інтегральна оцінка платоспроможності України на основі поквартальної динаміки таких показників, як: сальдо рахунку поточних операцій у % до ВВП; зовнішній борг у % до ВВП; витрати на обслуговування зовнішнього боргу в % до експорту; відношення резервних активів до імпорту; валютний курс UAH/USD [6]. Проте за допомогою цієї моделі можна оцінити лише

платоспроможність країни без аналізу боргового навантаження на економіку, його наслідків та визначення критичних рівнів.

Тобто дослідження не були комплексними, а зорієнтованими в першу чергу на часткове вивчення впливу державного боргу, також вони не були спрямовані на систематизацію та адаптацію методів та моделей його статистичного вивчення.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що макроекономічні ефекти державного боргу є якісними оцінками економічних процесів та явищ, спричинених впливом державного боргу на економіку. Вони проявляються через зміну параметрів макроекономічної кон'юнктури, фіскальної та монетарної політики держави, національного багатства, економічного розвитку, політичної стабільності країни та її економічної незалежності, а отже, є об'єктом статистичного вивчення. **Основними ефектами державного боргу**, в рамках класичної теорії державного боргу, є збільшення сукупного попиту та ВВП у короткостроковому періоді та зменшення рівня заощаджень, інвестицій та національного багатства в довгостроковому періоді.

Першочерговим напрямком статистичного вивчення державного боргу України є визначення та оцінка граничного рівня боргового навантаження на економіку. З огляду на оптимальність та легкість до адаптації, подальшого розвитку потребує індексний метод статистики у розрізі розробки та побудови комплексних моделей зведених індексів боргового навантаження на економіку. Проведені дослідження показують, що більш адекватну оцінку загального рівня боргового навантаження на економіку, порівняно з існуючими методиками, можуть дати статистичні моделі зведених індексів боргового навантаження. В цих моделях повинні бути враховані показники платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості держави та вплив коротко- та довгострокових ефектів державного боргу.

Література

1. Базилевич К. С., Царук О. В. Моделювання взаємозв'язків дефіциту державного бюджету України із показниками макроекономічної динаміки // Банківська справа. - 2002. - №3. - С. 24-29.

2. Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. - 1994. - №10. - С. 35-38.
3. Саркисянц А.Г. Система международных долгов. - М.: ДеКА, 1999. - 718с.
4. Особливості та пріоритети боргової політики України: аналіт. доп. / А.С. Гальчинський, З.С. Варналій, В.Я. Майстришин та ін. - К.: НІСД, 2004. - 104с.
5. Царук О. В. Інформаційне забезпечення статистичного аналізу та оцінки державного боргу // НТІ. - 2006.- №1.-С. 35-38.
6. Єріна А.М., Єрін Д.Л. Статистичні індикатори платоспроможності країни // Наук, записки. - К.: Видавничий дім "КМ Академія". - 2003. - Т.22. - С. 330-334.
7. Ясин Е., Гавриленков Е. О проблеме урегулирования внешнего долга России // Вопросы экономики. - 1999. - №5.-С. 71-77.
8. Barro R. J. On the Determination of the Public Debt // Journal of Political Economy, University of Chicago Press. - 1979. - Vol. 87(5). -P. 940-971.
9. Elmendorf D. W., Mankiw N. G. Government Debt // Harvard Institute of Economic Research, Working Papers. - 1998.- №1820.-82 p.